

JAGNA RITA SOBEL* – WROCŁAW

SCENY BIBLIJNE NA ŚREDNIOWIECZNYCH PIECZĘCIACH ŚLĄSKICH PROBOSZCZÓW

BIBLICAL SCENES ON MEDIEVAL SEALS OF SILESIAN PARISH PRIESTS

Abstract

This article deals with the appearance of biblical scenes on the medieval seals of Silesian parish priests, which is one of the least examined areas of sigillography. Six imprints from the 13th through 15th centuries are analysed, belonging to Wojsław, the parish priest of Otmuchów; Bertold, the parish priest of Nowy Kościół; Stefan, the parish priest of Nysa; Jan, the parish priest of Wegry; Tomasz, the parish priest of Strzelin; and Jan Bawde, the parish priest of St Peter's Church in Legnica. The above-mentioned analysis confirms the adoption of biblical scenes on parish sigils. Moreover, all six cases exhibit references to the New Testament. Five of the seals show events known from the Gospel: the Annunciation to the Blessed Virgin Mary or the baptism of Jesus (the only reproduction available today is blurry, preventing a clear interpretation of the image it represents), the Flight into Egypt, the Crucifixion and Resurrection of Jesus Christ and his meeting with St Thomas. One of the imprints portrays the scene of Archangel Michael's Battle with the Dragon as it is described in the Apocalypse of St John. The iconography of those sigils is related to the iconosphere that surrounded its disposers. Such a measure proved that a parish priest's choice of sigil image was not always influenced by the *patrocinium* of his parish church; sometimes the images represented only their personal piety. However, the scarcity of those relics proves that they are exceptions among the seals of Silesian parish priests.

Keywords: seals; iconography; biblical scenes; parish priests; Silesia

Translated by Karolina Kij-Skarżewska

* Jagna Rita Sobel – studentka historii, Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski
e-mail: 315680@uwr.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-1345-703X>

Ostatnie dekady przyniosły w polskiej historiografii gwałtowny rozwój badań sfragistycznych¹. Epifenomenem pogłębionej refleksji metodologicznej stały się propozycje nowych typologii pieczęci². Obserwuje się także wzrost zainteresowania badaczy ikonografią historyczną, która oferuje szerszą interpretację wyobrażeń napieczętych³. Równocześnie stale prowadzone są kwerendy, których celem jest inwentaryzacja i naukowe opracowywanie grup pieczęci w ogóle lub tylko w niewielkim stopniu funkcjonujących w historiografii⁴. Sfragiści mają bowiem

¹ Najnowsze dokonania podsumowywał ostatnio kilkakrotnie Zenon Piech, zob. Z. Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 31-58; tenże, *Współczesne badania sfragistyczne w Polsce. Osiągnięcia i postulaty*, „Sfragističnij Šoričnik”, 1 (2011) s. 160-188; tenże, *Seminaria sfragistyczne a systematyczne badania sfragistyki polskiej*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 9-13. Osiągnięcia na polu poszczególnych dziedzin sfragistyki omówione zostały przez autorów artykułów zebranych w publikacji *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*.

² Z. Piech, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 15-46.

³ Z bogatej bibliografii polskich badań nad ikonografią pieczęci ograniczmy się w tym miejscu wyłącznie do prac o charakterze syntetycznym i metodologicznym: Z. Piech, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21-22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 133, przyp. 40; tenże, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, w: *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy polskiej mediewistyki*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 189; tenże, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, w: *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15-18 września 2004*, red. M. Fabiański, Warszawa 2005, s. 19-36; tenże, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015) s. 21-87; T. Kałuski, *Badania nad wizualnością pieczęci w Europie Zachodniej i w Polsce. Główne kierunki i nowe możliwości interpretacji*, „Sfragističnij Šoričnik”, 3 (2012) s. 262-270; tenże, *Semiotyka w badaniach sfragistycznych*, w: *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. Jaworska, R. Jop, K. Madejska, Warszawa 2016, s. 11-19.

⁴ Efektami tego typu działań są edycje źródłowe publikowane w formie katalogów pieczęci, zob. B. Marcisz-Czapla, *Pieczęcie biskupów lubuskich*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 11 (2004) s. 75-97; M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012; tenże, *Pieczęcie przy dokumentach Związku Pruskiego. Akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, Toruń 2017; B. Małachowska, *Pieczęcie miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego do roku 1740*, rozprawa doktorska, Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 248-433, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/107315/edition/101026/content> (dostęp: 31.01.2022); M. Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru bożogrobców w Miechowie*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 378-412; M.L. Wójcik, *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1-2, Kraków-Wrocław 2018; T. Kałuski, *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiąscy i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, „Studia Źródłoznawcze”, 57 (2019) s. 177-209; tenże, *Projekt edycji pieczęci cystersów śląskich. Francuskie i niemieckie przykłady wydawania pieczęci cysterskich*, w: *Editio-nes sine fine*, t. 2, red. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2021, s. 117-130.

świadomość, że pełnego obrazu polskiego materiału pieczętnego dostarczyć może wyłącznie jego pełne rozpoznanie.

Przemiany polityczne, które miały miejsce w Polsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych minionego stulecia, uwolniły naukę z krępujących więzów ideologii marksistowsko-leninowskiej. Pozwoliło to badaczom swobodnie zainteresować się *sigillami* kościelnymi, nieprzystającymi do preferowanych przez władze komunistyczne nurtów badawczych, a przez to dotąd słabo opracowanymi⁵. Obecnie dysponujemy już pracami prezentującymi pieczęcie niektórych biskupów, członków kapituł katedralnych i kolegiackich oraz opatów, a także reprezentowanych przez nich instytucji, tj. biskupstw, kapituł i klasztorów⁶. Koncentracja uwagi

⁵ Piech, *Współczesne badania*, s. 181. Zob. artykuł M. Haisiga, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 4 (1959) s. 164-166, w którym w ogóle nie sformułowano postulatów dotyczących sfragistyki kościelnej.

⁶ Zob. m.in.: P. Wiszewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – I połowa XVI w.)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 11-29; M. Starnawska, *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, w: *Pieczęć w Polsce*, s. 89-119; M.L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemielnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Pieczęć w Polsce*, s. 31-37; tenże, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów. Poznań – Kraków – Mogiła 5-10 października 1998*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405-415; tenże, *Pieczęcie opatów rudzkich*, w: *Klasztor cystersów w Rudach. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej odbytej 7 czerwca 2008 r. w Rudach*, red. N. Mika, Racibórz 2008, s. 41-56; tenże, *Pieczęcie klasztoru Premonstratensek w Czarnowasach*, w: *Sztuka dawnego Opola*, red. B. Czechowicz, J. Filipczyk, A. Kozieł, Opole 2018, s. 27-44; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie pralatów i kanoników kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Duchowieństwo kapitułne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 177-196; tenże, *Geneza pieczęci herbowych biskupów i arcybiskupów metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 23-41; tenże, *Średniowieczne pieczęcie kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej w świetle dotychczasowych badań*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 169-196; Marcisz-Czapla, *Pieczęcie biskupów*, s. 49-98; też, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, w: *Człowiek – obraz – tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. M.L. Wójcik, Dzieżoniów 2005, s. 89-107; P. Pokora, *Stan i perspektywy badań nad pieczęciami episkopatu średniowiecznej Polski*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 135-167; tenże, *Herby na pieczęciach episkopatu doby jagiellońskiej (do końca XV wieku)*, w: *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 109-190; tenże, *Typologia i nazewnictwo pieczęci biskupich*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 145-196; P. Stróżyk, *Średniowieczne pieczęcie templariuszy i joannitów na ziemiach polskich*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 197-217; tenże, *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane zagadnienia*, w: *Pieczęcie herbowe*, s. 191-215; tenże, *Klasyfikacja pieczęci benedyktyńskich i cysterskich z ziem polskich*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 197-206; E. Knapke, *Średniowieczne i wczesnonowożytne pieczęcie oficjałów i wikariuszy generalnych krakowskich*, w: *Dawne pieczęcie*, s. 285-325; Szymoniak, *Pieczęcie klasztoru*, s. 327-412; Kałuski, *Od przedstawień*, s. 159-210.

badaczy na pieczęciach tych grup dysponentów nie powinna dziwić, bo to one właśnie zachowały się w największej liczbie do naszych czasów.

Brakuje jednak osobnych studiów poświęconych pieczęciom niższego duchowieństwa, przede wszystkim plebanów. Należące do nich *sigilla*, zarówno z ziem polskich, jak i z krajów sąsiednich, nie doczekały się, jak dotąd, osobnej monografii. Nieliczne informacje o nich odnajdujemy na kartach syntetycznych opracowań sfragistyki autorstwa badaczy polskich⁷, czeskich⁸ i niemieckich⁹. Spośród studiów szczegółowych nad tym zagadnieniem wymienić zaś można tylko kilka pojedynczych prac autorstwa Michaela Gosmanna¹⁰, Enno Bünza i Petra Kubína¹¹, Karela Maráza¹², Miroslava Glejtki¹³, a ostatnio także Leszka Krudysza¹⁴. Warto również odnotować w tym miejscu, iż osobno rozwijają się badania nad pieczęciami parafialnymi¹⁵. W kwestii samych śląskich średniowiecznych *sigillów* plebańskich, do

⁷ *Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 215-216; M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, s. 77.

⁸ J. Krejčíková, T. Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 63-67; T. Krejčík, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998, s. 248; K. Maráz, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 97, 99, 104.

⁹ W. Ewald, *Siegelkunde*, München-Berlin 1914 [reprint: München-Wien 1972], s. 219; A. Stieldorf, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004, s. 72.

¹⁰ M. Gosmann, *Ein Siegelstempel des Pfarrers Friedrich von Hüsten (um 1300) im Arnsberger Stadtarchiv*, „Jahrbuch Hochsauerlandkreis. Berichte, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte”, 8 (1992) s. 37-39.

¹¹ E. Bünz, P. Kubín, *Sigillum Petri plebani de Glathovia. Ein spätmittelalterliches Pfarrersiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 50 (2004) s. 35-45; E. Bünz, *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*, w: *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, hrsg. G. Signori, Darmstadt 2007, s. 31-43; tenże, *Die mittelalterliche Pfarrei. Ausgewählte Studien zum 13.-16. Jahrhundert*, Tübingen 2017, s. 334-351 (rozdział pt. *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*).

¹² K. Maráz, *K pečetím farního kléru v českých zemích v letech 1283-1310*, w: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 623-629.

¹³ M. Glejtek, *Texty na stredovekých cirkevných pečatiach uhorskej proveniencie (11.-16. storočie)*, w: *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, s. 56.

¹⁴ L. Krudysz, *A Unique 14th Century Seal-Matrix from Gieblo, Zawiercie District*, „Archaeologia Polona”, 59 (2021) s. 139-154.

¹⁵ Literaturę na ten temat do 2011 roku zestawiał Piech, *Współczesne badania*, s. 181, przyp. 65. Z późniejszych prac wymienić można m.in.: T. Kałuski, I. Matejko, *Treści ideowe pieczęci parafii wiejskich na obszarze archidiaconatu głogowskiego (XVIII-XX w.)*, w: *Wież w heraldyce i sfragistyce polskiej*, red. A. Gut, P. Gut, Warszawa 2012, s. 149-170; A. Karpacz, *Typariusz pieczętny z dawnego kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie a przestrzeń wiejskiej świątyni*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne”, 9 (2014) s. 183-209; T. Kałuski, *Inskrypcje na pieczęciach instytucji kościelnych oraz duchowieństwa w archiprezbiteracie świebodzińskim (XVII-XX w.)*, w: *Inskrypcje na pieczęciach*, s. 93-121; G. Trafalski, *Treści i funkcje napisów w polu pieczęci parafialnych z XVIII-XIX wieku*, „Sfragističnij Šoričnik”, 6 (2016) s. 421-428; M. Szczepanowski, *Współczesne wizerunki napieczętnie parafii częstochowskich*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Humanistyczne”, 16 (2017) s. 415-432.

tej pory najobszerniej, choć zaledwie na niespełna czterech stronach, wypowiedział się przed wojną Marian Gumowski¹⁶. Uwagi na temat tych zabytków poczynili również Helene Krahmer¹⁷ oraz Józef Mandziuk¹⁸, jednak mają one charakter marginalny. Szerzej dotychczasowy stan badań nad sfragistyką proboszczowską nakreśliłam niedawno w osobnym tekście, postulując w nim także potrzebę ich kontynuacji oraz inwentaryzacji tego rodzaju zabytków¹⁹. Oczywiście jest jednak fakt, iż w miarę postępu prowadzonych w tym kierunku kwerend nieodzowne staje się także opracowywanie zgromadzonych źródeł. W niniejszym artykule, bazując na dotychczas zebranych materiale, obejmującym ponad 70 zabytków sfragistycznych z lat 1228-1449²⁰, dokonam analizy wybranego problemu, którym są motywy biblijne występujące na średniowiecznych *sigillach* proboszczów kościołów śląskich, tak wiejskich, jak i miejskich.

Analizy ikonografii pieczęci plebańskich dokonywać należy – podobnie zresztą jak w przypadku każdego źródła sfragistycznego – mając na względzie szeroki kontekst, w którym powstały. Ich posiadanie nakazywały duchownym liczne statuty, wydane po raz pierwszy w 1248 roku przez legata papieskiego Jakuba, a następnie przez biskupów i arcybiskupów²¹. Na dobór napieczętych wyobrażeń przez proboszczów wpływ miał sakralny charakter ich posługi, polegający głównie na celebracji Eucharystii i pracy katechetycznej²², jednak wydaje się, iż największe oddziaływanie miała w tym wypadku otaczająca ich ikonosfera, a więc wszystkie dostępne im przekazy obrazowe. To one właśnie dostarczały plebanom motywów ikonograficznych, które następnie przenosili na pola wyobrażeniowe własnych stempli²³. Ikonosferę, w której poruszali się proboszczowie w interesującej nas epoce, szczegółowo nakreśliłam w osobnym artykule²⁴. W tym miejscu wypadnie mi jednak powtórzyć zawarte w nim najważniejsze ustalenia, istotne z punktu widzenia dalszego wywodu, oraz poczynić kilka uzupełnień, gdyż są one niezbędne dla właściwego umiejscowienia omawianych tutaj pieczęci w kontekście ówczesnej ikonografii, co z kolei stanowić będzie podstawę analizy obecnych na nich wizerunków.

¹⁶ M. Gumowski, *Pieczenie śląskie do końca XIV wieku*, w: *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. W. Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 314-317.

¹⁷ H. Krahmer, *Beiträge zur Geschichte des geistlichen Siegels in Schlesien bis zum Jahre 1319*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 69 (1935) s. 1-39.

¹⁸ J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. Średniowiecze*, t. 1, cz. 1 (do 1302 roku), Warszawa 2003, s. 215-219.

¹⁹ J.R. Sobel, *Pieczenie proboszczów – zapomniany dział sfragistyki. Przyczynek do badań nad pieczęciami kleru parafialnego na przykładzie pięciu sigillów śląskich plebanów z początku XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 75 (2020) nr 1, s. 32-40.

²⁰ Stanowią one podstawę źródłową przygotowywanej obecnie przeze mnie monografii poświęconej średniowiecznym pieczęciom proboszczów śląskich kościołów parafialnych.

²¹ *Sfragistyka*, s. 209, 215; Gumowski, *Handbuch*, s. 77; Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie prałatów*, s. 194-195; Karpacz, *Typariusz pieczętny*, s. 185-186.

²² K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku, cz. 1: Średniowiecze*, Opole 1996, s. 148-154; Mandziuk, *Historia Kościoła*, s. 115, 239-245.

²³ Piech, *Jakiej ikonografii*, s. 26; tenże, *Pieczęć jako źródło*, s. 76-77.

²⁴ Sobel, *Pieczenie proboszczów*, s. 41-44.

W ikonosferze, w której funkcjonowali średniowieczni plebani, złożonej z kreowanych przez liczne ośrodki (osoby i instytucje) przekazów ikonograficznych w postaci różnego rodzaju form malarskich, rzeźb, nagrobków, ale także obecnych na bardziej mobilnych nośnikach, jak monety czy pieczęcie, wyodrębnić można cztery poziomy, a mianowicie: osobisty, lokalny, regionalny oraz ogólny²⁵. Do osobistej ikonografii proboszcza zaliczyć należy w zasadzie tylko jeden element – jego własny herb, ukształtowany pod wpływem kultury rycerskiej bądź mieszczańskiej (w przypadku gmerków). Nie każdy pleban posiadał jednak tego rodzaju znak rozpoznawczo-własnościowy, zwłaszcza od XIV wieku, odkąd to coraz liczniejsza grupa tych duchownych rekrutowała się spoza stanu rycerskiego²⁶, stąd też nie w wypadku każdego dysponenta interesujących nas pieczęci zasadne jest wyodrębnianie poziomu osobistego. Ikonosferę lokalną tworzyła głównie ikonografia związana ze świętym patronem (patronami) parafialnej świątyni, a więc zarówno jego (ich) przedstawienia, jak i przypisane mu (im) atrybuty. Nie bez znaczenia pozostawały też przekazy ikoniczne wypełniające wnętrze kościoła, przede wszystkim obraz umieszczony w ołtarzu głównym, odwołujący się zazwyczaj do *patrocinium* świątyni²⁷. Zakres kolejnego poziomu, regionalnego, wytyczały w warunkach kościelnych granice diecezji, która dostarczała plebanowi motywów związanych z wezwaniem patronalnym katedry, osobą biskupa czy też jej własną kulturą. Odwołanie się przez proboszcza do takiej właśnie ikonografii w polu swojej pieczęci mogło nabierać niekiedy nawet wydźwięku politycznego, zwłaszcza w okresie sporów Kościoła z laikatem (odpowiedni dobór napieczętnego wyobrażenia służył np. manifestacji związków z ordynariuszem). Ze strony świeckiej ikonosferę regionalną uzupełniała ikonografia książęca, rycerska oraz miejska. Na poziom ogólny zaś składał się zasadniczo cały uniwersalny dorobek ikonograficzny ówczesnej Europy, pozostający – zaznaczymy – pod przemożnym wpływem chrześcijaństwa. Oczywiście, zapoznanie się ze wszystkimi tymi przekazami obrazowymi przerastało, nawet wówczas, możliwości jednego człowieka. Bardziej chodzi tu zatem o rozpowszechnione w ówczesnej kulturze motywy, tematy i toposy, z którymi pleban mógł zetknąć się, obcując choćby z dziełami miejscowych artystów. Jako szczególny element ikonosfery ogólnej wyróżnić należy ikonografię zakonną, występującą na pieczęciach proboszczowskich w postaci symboli lub emblematów zgromadzeń, do których należeli ich posiadacze lub też których przełożonym podlegali (mowa tu np. o sytuacji, kiedy opatowi przysługiwało

²⁵ We wcześniejszej swojej publikacji zaproponowałam trzystopniowy podział ikonosfery na poziomy: lokalny, regionalny i ogólny, por. tamże, s. 41. Odnalezione w trakcie dalszych kwerend archiwalnych pieczęcie eksponujące osobiste herby proboszczów skłoniły mnie jednak do wyróżnienia czwartego poziomu – osobistego.

²⁶ Dola, *Dzieje Kościoła*, s. 77; A. Radziwiński, *Kościół w Polsce około 1300 r.*, w: tegoż, *Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012, s. 139.

²⁷ O roli ołtarza w przestrzeni liturgicznej kościoła zob. P. Łobodzińska, *Przestrzeń liturgiczna kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu w późnym średniowieczu*, w: *Fara w mieście od średniowiecza do współczesności. Społeczność – duchowość – architektura – wystrój. Studia z historii sztuki*, red. R. Eysymontt, D. Galewski, Wrocław 2019, s. 121-122.

prawo patronatu nad danym kościołem i z tego tytułu kollacji jego plebana)²⁸. Co istotne, przedstawione sfery nie funkcjonowały niezależnie od siebie. Przeciwnie, przenikały się one wzajemnie, przy czym poziomy wyższe pozostawały inspiracją dla niższych i dostarczały im tworzywa w postaci wzorców ikonograficznych oraz powszechnie znanej i czytelnej symboliki. Pamiętać należy, że odwołanie się przez proboszcza zlecającego sporządzenie swego typariusza do danego poziomu nigdy nie było decyzją przypadkową i zawsze wynikało z intencji zakomunikowania za pomocą pieczęci konkretnych treści odzwierciedlających jego związki rodzinne, zawodowe, polityczne, osobiste przekonania czy indywidualną pobożność.

W zaprezentowanych rozważaniach nietrudno dostrzec, iż – nie licząc przedstawień heraldycznych, przejętych głównie z kultury rycerskiej – znakomita większość wyobrażeń napieczętnych *sigillów* należących do proboszczów czerpała motywy z ikonografii sakralnej. Wśród nich dominowały przedstawienia świętych, pod których wizerunkami widzimy często klęczącego adoranta (wyróżniane przez *Międzynarodowy słownik sfragistyczny* osobno jako typ dewocyjny, wotywny lub kultowy²⁹). Są oni zazwyczaj patronami konkretnych kościołów parafialnych, tak jak św. Wawrzyniec na *sigillum* Rudolfa, plebana w Głuchołazach z 1312 roku³⁰, czy Najświętsza Panna Maria ukazana z Dzieciątkiem Jezus na ręku, a więc w tzw. typie Hodegetrii, na pieczęci Michała z Niemieckiego Brodu, proboszcza w Opawie z 1394 roku³¹, co każe zaliczyć ikonografię tych *sigillów* do poziomu ikonosfery lokalnej. Ten ostatni pleban był równocześnie Krzyżakiem³², a więc członkiem zakonu szczególnie związanego z Matką Bożą, co znajduje zresztą odzwierciedlenie w oficjalnej nazwie tego zgromadzenia: Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Wyobrażenie napieczętnie jego *sigillum* nie odwołuje się zatem wyłącznie do *patrocinium* kościoła, lecz nawiązuje równocześnie do ikonografii zakonnej.

Poza wspomnianymi wizerunkami, czerpiącymi motywy z ikonografii parafialnej, występują wyobrażenia napieczętnie z postaciami świętych w żaden sposób z *patrocinium* niezwiązanych. Przykładem może być pieczęć Piotra, plebana w Gajkowie, która – znana z dwóch odcisków z lat 1313 i 1317³³ – eksponuje Matkę Bożą, także w typie Hodegetrii, na łuku architektonicznym, pod którym modli się adorant. Patronką tamtejszej parafii nie jest jednak – jak sugerowałoby

²⁸ Przykładem odwołania się przez proboszcza do takiej właśnie ikonografii może być *sigillum* Marcina, plebana w Osinie Wielkiej, zob. Sobel, *Pieczenie proboszczów*, s. 57-59, 64 (fotografia nr 5).

²⁹ *Vocabularium internationale sigillographicum*, ed. K. Müller, L. Vrtel, Bratislava 2016, s. 299.

³⁰ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: AP Wr.), Rep. 88 nr 48 (74a). Szerzej na temat tej pieczęci zob. Sobel, *Pieczenie proboszczów*, s. 51-54, 63 (fotografia nr 2).

³¹ Státní okresní archiv v Opavě, Archiv města Opava, inv. č. 193, sign. IV/4. Opawa, mimo iż znajduje się poza diecezją wrocławską, uchodzi za stolicę tzw. Śląska Opawskiego, stąd też włączam pieczęć tamtejszego proboszcza do moich rozważań. Granice interesującego nas regionu wychodzą bowiem poza obręb diecezji wrocławskiej, obejmując także części diecezji ołomunieckiej i lubuskiej.

³² Świadczy o tym fragment intytulacji wystawionego przez niego dokumentu (tamże): „frater Ordinis Sancte Marie hospitalis Ierosolimitani de domo theutunica”.

³³ AP Wr., Rep. 66 nr 43 (51); tamże, Rep. 125 nr 142 (158).

imago pieczęci – Maryja, ale św. Małgorzata (Antiocheńska)³⁴. Tego typu przedstawienia, poprzez odwołania do uniwersalnej wówczas kultury chrześcijańskiej, wpisują się w poziom ikonosfery ogólnej. Wśród nich nie brak świętych znanych z Biblii, czego dowodzą choćby wspomniane *sigilla* proboszczów z Opawy i Gajkowa. Bez względu jednak na to, czy owi święci pojawiają się na kartach Pisma Świętego, czy też nie, pieczęcie z ich wizerunkami powinny być analizowane razem. Różnica ta nie wpływała bowiem na sposób prezentacji tych postaci (świętych, tak z czasów biblijnych, jak i późniejszych, spotykamy na pieczęciach portretowych, z adorantem, jako patronów nad herbami w przypadku wyobrażeń typu popiersiowo-herbowego, jako patronów miast na ich murach itp.).

Przedmiotem niniejszego szkicu są zaś sceny biblijne, a te na stemplach należących do proboszczów pojawiają się niezwykle rzadko, wręcz incydentalnie. Spośród całego znanego mi materiału sfragistycznego, obejmującego ponad 70 typów pieczęci plebańskich, reprezentuje go zaledwie pięć *sigillów* należących do: Wojsława – proboszcza w Otmuchowie – z 1280 roku; Stefana – plebana w Nysie – z 1298 roku; Jana – proboszcza w Węgrach – z 1309 roku; Tomasza – plebana w Strzelinie – z 1390 roku oraz Jana Bawdego – legnickiego proboszcza – pochodzące z lat trzydziestych i czterdziestych XV wieku. Do rozważań włączam jeszcze szóstą pieczęć, należącą do Bertolda – plebana w Nowym Kościele (Nova Ecclesia, Neukirch, obecnie Żerniki w granicach Wrocławia) – z 1280 roku. Nie zachował się żaden jej egzemplarz. Znamy ją wyłącznie z reprodukcji zamieszczonej w XIX-wiecznym katalogu pieczęci zestawionym przez Paula Pfothenhauera³⁵. Ta sporadyczna obecność interesujących nas tutaj tematów na pieczęciach proboszczów śląskich tym bardziej czyni je wartymi naukowej analizy.

Ich nieliczną grupę otwiera wspomniane *sigillum* otmuchowskiego plebana Wojsława, który opatrzył nim dokument wystawiony 27 maja 1280 roku przez Szymona, prepozyta opolskiego³⁶ (il. 1).

Biegająca w otoku pieczęci, częściowo zatarta już dziś, majuskułna legenda głosi: „+ S VOISLAY CAN(onici) WRAT(islaviensis) Et REC(toris) I(n) EKLE(sia) OTOMVChOVIEN(si)”³⁷. Oprócz funkcji proboszcza wskazuje ona również na

³⁴ H. Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen*, Breslau 1884, s. 74.

³⁵ P. Pfothenhauer, *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 beziehentlich 1327*, Breslau 1879, s. 19, tabl. 12, nr 84.

³⁶ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAd. Wr.), Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, DD 58.

³⁷ Nieco inaczej odczytał ją W. Irgang, zob. *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej: SUB), Bd. 4, hrsg. W. Irgang, Köln-Wien 1988, s. 262, dopatrując się wyrazu „IN” w miejscu suspensji „CAN”. Lekcję tę cytuje za nim również E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje – organizacja – skład osobowy (1386-1477)*, Opole 2004, s. 71. Treści legend pieczęci analizowanych w niniejszym artykule przytaczam zasadniczo zgodnie z wytycznymi zawartymi w publikacji *Zasady transkrypcji inskrypcji napieczętniej*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 159-163, z tą

Il. 1. Pieczęć Wojysława, proboszcza w Otmuchowie, z 1280 roku.

Źródło: AAd. Wr., DD 58, fot. J.R. Sobel

piastowany przez Wojysława urząd kanonika wrocławskiej kapituły katedralnej³⁸. Zlecając sporządzenie tłoka pieczętnego, reprezentującego dość wysoki poziom artystyczny, duchowny ten ewidentnie zrezygnował z jakichkolwiek motywów nawiązujących do ikonografii własnego kościoła parafialnego, któremu patronował św. Mikołaj³⁹. Zamiast tego zdecydował się odwołać do poziomu ikonosfery ogólnej, umieszczając w polu wyobrażeniowym umierającego na krzyżu Chrystusa, nad którym widnieją księżyc oraz słońce (w postaci sześciopromiennej gwiazdy)⁴⁰. Mesjaszowi towarzyszą stojąca na niewielkim podwyższeniu po lewej (heraldycznie)

różnicą, iż za pomocą wielkich i małych liter dokonują rozróżnienia inskrypcji majuskulnych i minuskulnych.

³⁸ W kapitule tej zasiadał on, jak wynika z badań E. Wólkiewicz (*Kapituła kolegiacka*, s. 71), w latach 1264-1288. Nieco inną cezurę kanonikatu Wojysława, mianowicie lata 1264-1285, podał R. Samulski, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341)*, Teil 1, Weimar 1940, s. 152. Ponadto sprawował on także urząd prokuratora wrocławskiego, co źródła notują pod rokiem 1273 (tamże, s. 120; Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka*, s. 71).

³⁹ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 90; Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka*, s. 70.

⁴⁰ Wspomniane ciała niebieskie są częstymi elementami występującymi na przedstawieniach męki Pańskiej (pojawiają się na nich już w VI stuleciu), zob. *Lexikon der christlichen Ikonographie*

stronie postać świętego w aureoli i długiej, pofałdowanej szacie z dłońmi złożonymi w geście modlitwy, po prawej zaś – klęczący adorant, uosabiający zapewne właściciela pieczęci, a więc otmuchowskiego kapłana. Ze względu na brak atrybutów oraz średni stan zachowania odcisku (zatarcie niektórych elementów wizerunku) dokładna identyfikacja osoby w aureoli pozostaje dziś niemożliwa, choć najprawdopodobniej jest nią św. Jan albo Matka Jezusa. W przypadku tego pierwszego symbolika pieczęci, oprócz osobistej czci jej dysponenta dla Zbawiciela, mogłaby wyrażać także jego wierność okazywaną Bogu wzorem umiłowanego ucznia Chrystusa, który jako jedyny z apostołów pozostał przy Nim w czasie męki na krzyżu. Gdyby jednak postacią tą była Maryja, wówczas wymowa *sigillum* mogłaby odwoływać się do wypowiedzianego z krzyża testamentu Jezusa, uwiecznionego na kartach Ewangelii przez św. Jana: „Kiedy więc Jezus ujrzał Matkę i stojącego obok Niej ucznia, którego miłował, rzekł do Matki: «Niewiasto, oto syn Twój». Następnie rzekł do ucznia: «Oto Matka twoja». I od tej godziny uczeń wziął ją do siebie” (J 19, 26-27). W takim wypadku pleban stawiałby siebie niejako na miejscu św. Jana, co wyrażałoby jego osobiste przywiązanie do Najświętszej Panny.

Sprzeczne interpretacje zgłaszali badacze w sprawie zaginionej dziś pieczęci Bertolda, proboszcza w Nowym Kościele, uwierzytelniającej dyplom z 1280 roku, wystawiony przez Reinolda, prokuratora wrocławskiego klasztoru Klarysek⁴¹. Jej *imago*, jak już wspomniano, możemy poznać tylko ze światłodrukowej reprodukcji P. Pfothenhauera, zamieszczonej w jego publikacji *Die schlesischen Siegel* (il. 2).

Niestety, stan zachowania tego *sigillum* nie był najlepszy, toteż przysporzył wydawcy problemów zarówno z odczytem legendy, jak i interpretacją napieczętnego wyobrażenia. O ile z inskrypcji udało mu się odszyfrować jedynie explicit w brzmieniu „ECCE NOUE”, którego nie był zresztą pewny, gdyż opatrzył go znakiem zapytania⁴², o tyle *imago* zostało przezeń opisane następująco: „Im oberen Theile zwei Figuren (vielleicht die Taufe Christi darstellend), darunter ein Betender

(dalej: LCI), Bd. 2, hrsg. E. Kirschbaum, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1970, s. 609; E. Panofsky, *Ikonografia i ikonologia*, w: tegoż, *Studia z historii sztuki*, Warszawa 1971, s. 25.

⁴¹ SUB, Bd. 4, s. 267-268, nr 400.

⁴² Pfothenhauer, *Die schlesischen Siegel*, s. 19. Należy zauważyć, że W. Irgang, wydawca dokumentu z 1280 roku, przypisał uwierzytelniającą go pieczęć innemu Bertoldowi, pełniącemu funkcję przeora klasztoru krzyżowców z czerwoną gwiazdą pw. św. Macieja we Wrocławiu, odczytując fragment legendy jako „VRAT”, zob. SUB, Bd. 4, s. 268. Zaproponowane przezeń rozwiązanie opiera się przypuszczalnie na kolejności osób odnotowanych w formule koroboracyjnej i odpowiadającemu jej porządkowi przywieszonych do pergaminu pieczęci (pierwotnie wisiały przy nim cztery *sigilla*, ale pod koniec XIX wieku zostały jedynie trzy). Nie można jednak wykluczyć, że porządek ten został zaburzony, co w praktyce kancelaryjnej nierzadko się zdarzało. Co więcej, na podstawie samej tylko reprodukcji pieczęci trudno wskazać jednoznacznie jej dysponenta, bo nie sposób dostrzec na niej ani formuły „ECCE NOUE”, ani słowa „VRAT”. Pomimo to opowiadam się za stanowiskiem P. Pfothenhauera, przyporządkowując pieczęć plebanowi. O ile bowiem W. Irgang korzystał wobec niezachowania się oryginału dokumentu najpewniej z wykonanej przed wojną jego fotokopii, o tyle P. Pfothenhauer miał w rękach oryginał wraz z wiszącymi przy nim pieczęciami. Zakładam więc, że czytelność *sigillum* Bertolda, mimo ogólnie złego stanu zachowania, była zdecydowanie lepsza, a tym samym trafniejsza, aniżeli fotokopii stanowiącej podstawę edycji W. Irganga.

Il. 2. Pieczęć Bertolda, proboszcza w Nowym Kościele, z 1280 roku.
Źródło: P. Pfothenhauer, *Die schlesischen Siegel*, s. 19, tabl. 12, nr 84

unter einem gothischen Portal”⁴³. Inną propozycję wysunął w latach trzydziestych XX wieku M. Gumowski, jeden z najwybitniejszych polskich sfragistyków, który dopatrywał się w nim sceny zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie⁴⁴. W rozwikłaniu tej zagadki nie pomaga *patrocinium* kościoła, w którym posługiwał Bertold, przywołuje ono bowiem św. Wawrzyńca i św. Małgorzatę, patronujących parafii od czasu jej erygowania przed 1265 rokiem⁴⁵. Dodatkowych inspiracji ikonograficznych mógł ewentualnie dostarczać proboszczowi wrocławski klasztor Klarysek, gdyż wieś Nova Ecclesia stanowiła uposażenie tego opactwa⁴⁶. Rekonstrukcji jego ikonosfery dokonał Przemysław Wiszewski. Na podstawie przeprowadzonych przez niego badań wysnuć można wniosek, iż scena chrztu Chrystusa zasadniczo w niej nie występowała (nie licząc jednego przedstawienia w XIII-wiecznym psalterzu, będącego jednak typowym motywem chrystologicznym pojawiającym

⁴³ Pfothenhauer, *Die schlesischen Siegel*, s. 19.

⁴⁴ Gumowski, *Pieczęcie śląskie*, s. 316. Przedstawienie to nie było obce pieczęciom niższego duchowieństwa z ziem polskich. Z materiału małopolskiego wymienić można przykładowo *sigillum* prepozyta premonstratensek zwierzynieckich, zob. F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej (uzupełnienie)*, Kraków 1936, s. 8, nr 655.

⁴⁵ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 83-84.

⁴⁶ Tamże.

się w tych księgach)⁴⁷. Średniowieczne pieczęcie klarysek wrocławskich przedstawiają Matkę Bożą z Dzieciątkiem na tronie (stempel należący do ksieni) oraz Maryję w towarzystwie św. Klary i św. Franciszka (*sigillum* konwentu)⁴⁸. Próžno więc szukać wśród nich motywu św. Jana Chrzciciela. Późnośredniowieczne elementy wystroju kościoła klasztornego, odnoszące się do życia Chrystusa i Maryi⁴⁹, teoretycznie mogłyby przemawiać za tezą o umieszczeniu sceny zwiastowania na pieczęci związanego z nimi księdza. Równocześnie jednak pamiętać należy, iż św. Jan Chrzciciel jest patronem diecezji wrocławskiej, a chrzest Jezusa w Jordanie widnieje na ówczesnym *sigillum* tamtejszej kapituły katedralnej⁵⁰. W takim wypadku umieszczenie podobnego wyobrażenia na pieczęci proboszcza miałoby swoje uzasadnienie, wyrażając jego związki z biskupstwem. Kwestii tej nie da się jednak rozstrzygnąć, dysponując wyłącznie XIX-wieczną reprodukcją niewyraźnego odcisku, a zatem bez możliwości dokonania autopsji oryginału.

Sigillum nyskiego proboszcza Stefana⁵¹, na którego wskazuje wyryta gotycką majuskulą napieczętna legenda o treści „+ S STEPhANI PLE/BANI DE NIZA”, zachowane przy dwóch ekspedycjach tego samego dokumentu z 31 lipca 1298 roku, wystawionego przez biskupa wrocławskiego Jana III Romkę⁵², eksponuje znaną z Ewangelii według św. Mateusza scenę ucieczki Świętej Rodziny do Egiptu z kłęczącym poniżej, pod łukiem architektonicznym, adorantem z rękoma złożonymi w modlitewnym geście⁵³ (il. 3).

Przedstawienie to nie znajduje analogii na pieczęciach kościelnych znanych nie tylko ze Śląska, ale i z innych ziem polskich, czy to zgromadzonych przeze mnie w trakcie kwerend archiwalnych, czy to opisanych przez sfragistyków w literaturze przedmiotu. Scenę tę widzimy jednak na kilku średniowiecznych *sigillach* z terenów Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, państwa zakonu krzyżackiego oraz Danii, których analizy dokonał w latach pięćdziesiątych

⁴⁷ P. Wiszewski, *Herb mało użyteczny. O słabości tradycji heraldycznej wybranych klasztorów żeńskich na Śląsku (XIII – I. połowa XIX w.)*, w: *Polska heraldyka kościelna*, s. 72-73.

⁴⁸ Tamże, s. 65. W Muzeum Narodowym we Wrocławiu zachował się jej oryginalny XIV-wieczny tłok, zob. B. Marcisz-Czapla, *Tłoki pieczętnie i pieczęcie kościelne z terenu Śląska*, w: *Gloria Deo. Rzemiosło sakralne*, t. 2, red. M. Korżel-Kraśna, Wrocław 2010, s. 158, nr 220.

⁴⁹ Wiszewski, *Herb mało użyteczny*, s. 72-73.

⁵⁰ Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie kapituł*, s. 179-180.

⁵¹ Na jego temat zob. A. Müller, *Die Pfarrer von Neisse, ein Beitrag zur schlesischen Presbyterologie*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, 14 (1956) s. 65-66; E. Wólkiewicz, *Proletariusze modlitwy? Drogi karier, finanse i kultura materialna niższego kleru w średniowiecznej Nysie*, Warszawa 2020, s. 190-191. Zdaniem obu badaczy Stefan posługiwał w nyskiej parafii w latach 1292-1312. Po 31 lipca 1298 roku musiał jednak dokonać zmiany swojego typariusza, gdyż przy uwierzytelnionym przezeń dokumencie z 6 maja 1312 roku (AP Wr., Rep. 88 nr 48 [74a]) odnajdujemy pieczęć eksponującą zupełnie inne wyobrażenie – postać św. Jakuba, przed którym modli się adorant, zob. Sobel, *Pieczęcie proboszczów*, s. 49-51, 62, nr 1.

⁵² AAd. Wr., Dokumenty parafii miejskiej w Nysie, 31 VII 1298; AP Wr., Rep. 102 nr 6.

⁵³ Podobny opis tego wyobrażenia napieczętnego dali wydawcy SUB, Bd. 6, hrsg. W. Irgang, D. Schadewaldt, Köln-Weimar-Wien 1998, s. 282.

Il. 3. Pieczęć Stefana, proboszcza w Nysie, z 1298 roku.
Źródło: AAd. Wr., Dokumenty parafii miejskiej w Nysie, 31 VII 1298,
fot. J.R. Sobel

ubiegłego stulecia Eberhard Crusius⁵⁴. Pod względem formalnym pieczęć plebana w Nysie nie odbiega od zestawionych przezeń przykładów wyobrażeń – ukazuje Matkę Bożą z Dzieciątkiem Jezus na ręku, siedzących na osiołku prowadzonym przez św. Józefa, kroczących – co charakterystyczne dla przedstawień tej sceny – w lewą (heraldycznie) stronę⁵⁵. Istotne *novum* stanowi tu, niemające precedensu, dodanie czwartej postaci zamykającej pochod⁵⁶. Jej dokładną identyfikację utrudnia, niestety, nie najlepszy stan zachowania obu odcisków, wykonanych najprawdopodobniej zużytym tłokiem lub też zatartych w późniejszych latach. Możemy jednak przypuszczać, iż jej obecność jest świadectwem recepcji niektórych tekstów apokryficznych wzmiankujących dodatkowego towarzysza exodusu Świętej Rodziny⁵⁷. *Imago* tej pieczęci w żaden sposób nie wiąże się z *patrocinium* kościoła, w którym posługiwał proboszcz Stefan. Jego patronem był bowiem od

⁵⁴ E. Crusius, *Flucht und Heimkehr. Studie zur Ikonographie der mittelalterlichen Siegel mit 10 Abbildungen*, „Archivalische Zeitschrift”, 49 (1954) s. 65-71.

⁵⁵ Tamże, s. 65-66.

⁵⁶ Uwagę na ten fakt zwrócił już E. Crusius, zob. tamże, s. 67.

⁵⁷ LCI, Bd. 2, s. 43-44.

momentu erygowania świątyni, prawdopodobnie na przełomie XII i XIII wieku, św. Jakub⁵⁸ (obecnie jest to bazylika pw. św. św. Jakuba Apostoła i Agnieszki). Pleban, zlecając sporządzenie tłoka pieczęci, ewidentnie zrezygnował z manifestacji związków z własną parafią i odwołał się do znanego z Nowego Testamentu wydarzenia, którego recepcji na niemieckich, duńskich i krzyżackich pieczęciach dowiódł wspomniany już E. Crusius. Widać więc tu nawiązanie do poziomu ikonosfery ogólnej. Nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć na pytanie, co wpłynęło na taki dobór ikonografii przez proboszcza Stefana, bo pozostawał on zawsze indywidualną sprawą każdego dysponenta *sigillum*. Możemy jednak rozpoznać w tej decyzji chęć przekazania pewnych treści ideowych, wypływających w tym przypadku z teologicznego znaczenia tej sceny. Jak odnotowuje ewangelista, po odejściu mędrców „(...) anioł Pański ukazał się Józefowi we śnie i rzekł: «Wstań, weź Dziecię i Jego Matkę i uchodź do Egiptu; pozostań tam, aż ci powiem; bo Herod będzie szukał Dziecięcia, aby Je zgładzić». On wstał, wziął w nocy Dziecię i Jego Matkę i udał się do Egiptu” (Mt 2, 13-14). Postawa św. Józefa jest tutaj bardzo czytelna: okazuje on gotowość do wypełnienia powierzonego przez Boga zadania, bezgranicznie Mu ufając. Nie waha się, nie zadaje żadnych pytań. Przekaz omawianego wyobrażenia napieczętnego mógł zatem promować postawę zawierzenia Wszechmogącemu i otwartości na realizację Jego woli w swoim życiu.

Z podobnym zarzuceniem własnej ikonografii parafialnej na rzecz wpływów uniwersalnej kultury chrześcijańskiej mamy do czynienia na pieczęci Jana, proboszcza w Węgrach⁵⁹ (wieś koło Żórawiny, na południe od Wrocławia), uwierzytelniającej dokument z 28 listopada 1309 roku, wystawiony przez Henryka, plebana w pobliskim Domaniowie (il. 4).

Właściciela pieczęci łatwo zidentyfikować na podstawie majuskułnej legendy w brzmieniu: „+ S IOH(ann)IS PLEBANI / DE W[ANGERN]”. Jej *imago*, przedstawiające św. Tomasza wkładającego rękę w bok Chrystusa, by rzeczywiście przekonać się o Jego zmartwychwstaniu, w żaden sposób nie nawiązuje do wezwania patronalnego tamtejszego kościoła, bo od momentu erygowania świątyni, co miało miejsce najpewniej na przełomie XIII i XIV wieku, odnosiło się ono do św. Jadwigi⁶⁰. Także i w tym przypadku istotne wydaje się więc teologiczne znaczenie wyobrażenia napieczętnego. Komunikowane przez nie treści ideowe wiązać można ze słowami Jezusa skierowanymi do św. Tomasza w czasie spotkania z nim, ukazanego w polu omawianej pieczęci: „Uwierzyłeś dlatego, ponieważ Mnie ujrzałeś? Błogosławieni, którzy nie widzieli, a uwierzyli” (J 20, 29). Widać tu zatem wezwanie do rozwijania wiary przezwyciężającej wszelkie wątpliwości, co mogło być właśnie intencją przyświecającą plebanowi, kiedy zlecał sporządzenie tłoka *sigillum*.

Z nawiązaniem do ikonosfery parafialnej spotykamy się na odcisku należącym do plebana w Strzelinie, zachowanym przy dyplomie z 4 sierpnia 1390 roku (il. 5).

⁵⁸ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 81.

⁵⁹ R. Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław-Racibórz 2014, nr 1060, mylnie identyfikuje nazwę tej miejscowości jako Węgrów.

⁶⁰ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 136.

Il. 4. Pieczęć Jana, proboszcza w Węgrach, z 1309 roku.
Źródło: AP Wr., Rep. 125 nr 132 (148), fot. J.R. Sobel

Il. 5. Pieczęć Tomasza, proboszcza w Strzelinie, z 1390 roku.
Źródło: AP Wr., Rep. 125 nr 266 (280), fot. J.R. Sobel

Jego wystawcami byli kanonik otmuchowski i oficjał wrocławski Jerzy Fulchussil oraz rektorzy pięciu kościołów parafialnych z Oławy i okolic, w tym właśnie ze Strzelina. Imię proboszcza zdradza biegnąca w otoku jego pieczęci minuskułna legenda: „+ sigillum thame plebani in strelin”. Taką lekcję dość nieczytelnej inskrypcji potwierdzają również źródła dyplomatyczne, wymieniające w latach 1396-1399 strzeleńskiego plebana Tomasza⁶¹. Choć nieznana jest dokładna data objęcia przez niego tamtejszej parafii, to za taką identyfikacją przemawia fakt, iż Franciszek (Franz), poprzednik Tomasza na strzeleńskim probostwie, odnotowany został po raz ostatni w roku 1364, a w 1396 roku Tomasz wspomina go jako osobę już nieżyjącą⁶². W polu mocno zatartego odcisku udaje się dostrzec skierowaną w (heraldycznie) lewą stronę postać św. Michała Archanioła, odzianego prawdopodobnie w rycerską zbroję, ze skrzydłami i nimbem wokół głowy, który depcząc po wijącym się przez całą dolną strefę *sigillum* ogonie smoka, przeszywa włócznią jego gardło i tym samym gładzi potwora. Wyeksponowanie tego właśnie świętego jest ewidentnym nawiązaniem do patrona strzeleńskiej świątyni⁶³. Do niego również odwoływały się, poczynawszy od lat trzydziestych XIV wieku, władze Strzelina, kładąc jego wizerunki na pola pieczęci miejskich. Po raz pierwszy ukazuje go, uskrzydłonego i dmącego w trąbę, pieczęć używana w latach 1336-1369, a następnie, już bez instrumentu, ale za to z mieczem w prawej ręce, *sigillum* znane z lat 1409-1540, którego tłok powstał jednak zapewne jeszcze pod koniec XIV stulecia⁶⁴. Archanioł Michał był zatem na tych pieczęciach konsekwentnie wyobrażany z właściwymi sobie atrybutami⁶⁵, nigdy jednak podczas walki ze smokiem, widocznej na odcisku należącym do strzeleńskiego proboszcza⁶⁶. Pragnienie okazania przez niego związków z własną parafią i jej patronem poprzez umieszczenie na swoim tympariuszku wizerunku św. Michała niosło wobec tego ryzyko powielenia zakorzenionego już w miejscowej ikonografii motywu, wskutek czego *sigillum* utraciłoby walory identyfikacyjne. Decyzję plebana o wykorzystaniu właśnie tej sceny biblijnej mogła zatem motywować chęć odróżnienia

⁶¹ F.X. Görlich, *Geschichte der Stadt Strehlen in Preußisch-Schlesien*, Breslau 1853, s. 15.

⁶² Tamże, s. 14-15.

⁶³ Neuling, *Schlesiens ältere Kirchen*, s. 127.

⁶⁴ M.L. Wójcik, *Herb miasta Strzelina – historia i współczesność*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 19 (2020) s. 268-270. Zob. też P. Wiszewski, *Między konwencją, polityką i modą. Średniowieczne śląskie pieczęcie miejskie z wizerunkami świętych*, w: *Formuła – archetyp – konwencja w źródle historycznym. Materiały IX Sympozjum Nauk Dających Poznawać Źródła Historyczne, Kazimierz Dolny, 14-15 grudnia 2000 r.*, red. A. Górak, K. Skupieński, Lublin-Radzyń Podlaski-Siedlce 2006, s. 289-291.

⁶⁵ LCI, Bd. 3, hrsg. E. Kirschbaum, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1971, s. 257; J. Marecki, L. Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013, s. 609-610.

⁶⁶ Smok pojawił się na *sigillach* strzeleńskich dopiero w epoce nowożytnej. Przypuszczalnie już w 1518 roku do użytku wprowadzona została nowa pieczęć miejska, na której wizerunek Michała Archanioła uzupełniono o trzymaną przez niego w lewej ręce wagę. Na jej szalkach umieszczono człowieka oraz właśnie smoka, symbolizującego szatana, co oznaczać miało odmierzanie dobrych i złych uczynków na sądzie ostatecznym. Motyw ten spotykamy na pieczęciach miasta Strzelina co najmniej do końca XVII stulecia, zob. Wójcik, *Herb miasta Strzelina*, s. 270-272.

swojego znaku od wyobrażenia obecnego na pieczęci miejskiej. Ponieważ średniowieczne *sigilla* należące do innych strzebińskich proboszczów nie zachowały się, nie sposób ustalić, czy był to motyw dziedziczony przez kolejnych kapłanów obejmujących tę prebendę, czy też wyłączna inwencja jednego z nich. Analizując komunikowane przez badany zabytek treści, nie można wreszcie pomijać ich teologicznego znaczenia, odnoszącego się do wydarzeń opisanych w Apokalipsie św. Jana: „I nastąpiła walka na niebie: Michał i jego aniołowie mieli walczyć ze Smokiem. I wystąpił do walki Smok i jego aniołowie, ale nie przemógł, i już się miejsce dla nich w niebie nie znalazło” (Ap 12, 7-8). Wyeksponowana na pieczęci plebana Tomasza scena przypominała wszystkim oglądającym *sigillum* o ostatecznym pokonaniu szatana i triumfie Baranka, mających nastąpić na końcu czasów. Pouczała ich również o konieczności przygotowania się do tych wydarzeń poprzez pokutę, dobre uczynki i podjęcie zmagania z własnymi grzechami. Postawa św. Michała walczącego ze smokiem – symbolem zła⁶⁷ powinna być zatem wzorem postępowania dla każdego wiernego.

Ciekawy przykład wpływu innej posiadanej przez proboszcza prebendy na dobór ikonografii jego pieczęci stanowi najmłodszy z analizowanych zabytków, a mianowicie *sigillum* Jana Bawdego, plebana kościoła św. Piotra w Legnicy w latach 1432-1450 i prepozyta tamtejszej kolegiaty Świętego Grobu w latach 1429-1450⁶⁸ (il. 6).

Obecnie znamy aż dziewięć jego egzemplarzy, co zdecydowanie wyróżnia je na tle omawianego dotychczas materiału. Zachowały się one przy dokumentach wystawionych w latach 1439-1446⁶⁹, a więc w czasie, kiedy J. Bawde, w zastępstwie Henryka Senflebena, archidiacona legnickiego, pełnił na terenie archidiaconatu obowiązki sędziego *causarum ecclesiasticarum*, co miało miejsce w latach 1437-1446⁷⁰. Na tę ostatnią właśnie funkcję wskazuje zapisana gotyką minuskułą legenda jego pieczęci, która głosi: „+ s + iohannis + bawde + comissarii [dywizor w postaci lilii] archidiaconatus + legnicensis [dywizor w postaci sześciopromiennej gwiazdki]”. Jak widać, treść inskrypcji w ogóle nie zdradza plebańskiej godności tego duchownego. Pomimo to, zważywszy na bardzo skromną liczbę pieczęci proboszczowskich eksponujących sceny biblijne, warto włączyć jego *sigillum* do niniejszych rozważań. Pozwala na to fakt, iż J. Bawde przypisane mu obowiązki

⁶⁷ LCI, Bd. 1, hrsg. E. Kirschbaum, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1968, s. 516-517; S. Kobielski, *Bestiariusz chrześcijański. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 296; L. Rotter, *Zwierzęta jako atrybuty świętych*, w: *Symbolika zwierząt*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2009, s. 139; tamże, *Mityczne oraz legendarne stwory i bestie*, w: tamże, s. 172-173.

⁶⁸ S. Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006, s. 130, 146, 266-267.

⁶⁹ AAd. Wr., Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, A 10, GG 76a, P 73, SS 21; AP Wr., Rep. 66 nr 576 (561); Rep. 93 nr 34 (113), 41 (120); AP Wr. Oddział w Legnicy, Dokumenty miasta Legnicy nr 397, 413.

⁷⁰ Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 169, 267, choć w innym miejscu (tamże, s. 244) podano, że związane z urzędem archidiacona obowiązki J. Bawde pełnił w zastępstwie Senflebena w latach 1439-1444, a więc o cztery lata krócej.

Il. 6. Pieczęć Jana Bawdego, proboszcza kościoła św. Piotra w Legnicy
i prepozyta kapituły Świętego Grobu, z 1439 roku.
Źródło: AP Wr., Rep. 93 nr 34 (113), fot. J.R. Sobel

duszpasterskie w legnickim kościele św. Piotra pełnił – jak już wiadomo – od 1432 roku aż do swojej śmierci w roku 1450⁷¹, a więc także w czasie używania wspomnianego typariusza. Ekspozowany na nim wizerunek, spotykany także na pieczęciach proboszczowskich znanych poza Śląskiem⁷², ukazuje w polu usianym gwiazdami zmartwychwstającego Chrystusa z nimbem krzyżowym wokół głowy i w połałdowanej szacie, wychodzącego właśnie z otwartego grobu. Nie jest to jednak znana z Ewangelii grot, a typowa dla czasów właściciela pieczęci gotycka tumba. Opuszczający ją Jezus unosi prawą rękę w geście błogosławieństwa, w lewej zaś trzyma zwieńczone krzyżem drzewce, do którego przywieszona jest powiewająca za Jego głową dwustrefowa chorągiew (tzw. chorągiew rezurekcyjna). Pod opisaną sceną, na samym dole napieczętnego pola, umieszczona została niewielka tarcza z gmerkiem dysponenta pieczęci, zdradzającym jego mieszczańskie pochodzenie (pisał się zresztą z Kluczborka)⁷³. W przedstawieniu tym widzimy więc ewidentne

⁷¹ Tamże, s. 146, 267.

⁷² Np. na *sigillum* Jindřicha, plebana w Mirosłaviu, z 1267 roku, gdzie napieczętnie wyobrażenie objaśnia dodatkowo inskrypcja w brzmieniu „SVRREXIT DOMINVS IESUS CRISTUS”, zob. Krejčíková, Krejčík, *Úvod do české sfragistiky*, s. 67.

⁷³ Jujeczka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 266.

nawiązanie do *patrocinium* legnickiej kolegiaty, której prepozytem był J. Bawde, nie zaś do pełnionej przez niego funkcji komisarza, wymienionej w legendzie *sigillum*. Można przypuszczać, że wizerunek ten jest kontynuacją motywu ikonograficznego obecnego na niezachowanej dziś starszej pieczęci J. Bawdego, pochodzącej z czasów, gdy był wyłącznie prepozytem, a więc powstałej najwcześniej w roku 1429. Kiedy trzy lata później objął on dodatkowo parafię pw. św. Piotra, nie zmienił już typariusza, bo prepozytura przewyższała godnością probostwo. Sporządzenie nowego tłoka zlecił natomiast po objęciu obowiązków komisarza archidiaconatu w 1437 roku, jednak najpóźniej na początku 1439 roku, gdyż z marca tego roku pochodzą najstarsze znane dokumenty opatrzone tym *sigillum*. Ze wszystkich piastowanych przez J. Bawdego urzędów najniżej w hierarchii stała godność plebana i zapewne ten właśnie fakt legł u podstaw decyzji o rezygnacji z jakichkolwiek odniesień do funkcji proboszcza na jego pieczęci. Także w opieczetowanych przez niego dyplomach spotykamy go wyłącznie z tytułem prepozyta, uzupełnionym często o godności komisarza i sędziego *causarum ecclesiasticarum*⁷⁴. Oprócz odwołania do *patrocinium* kolegiaty, *imago* pieczęci J. Bawdego niosło również istotne przesłanie teologiczne. Przypominało ono o ostatecznym pokonaniu śmierci przez zmartwychwstałego Chrystusa. Wydarzenie to jest wszak punktem kulminacyjnym historii zbawienia, najważniejszym dla każdego ochrzczonego człowieka. Choć z kart Pisma Świętego nie znamy opisu dokładnie tego momentu, to jednak obecna na *sigillum* legnickiego duchownego scena przywołuje na myśl relację św. Mateusza dotyczącą odkrycia pustego grobu przez niewiasty. Wówczas anioł Pański miał rzec do nich: „Wy się nie bójcie! Gdyż wiem, że szukacie Jezusa Ukrzyżowanego. Nie ma Go tu, bo zmartwychwstał, jak powiedział. Chodźcie, zobaczcie miejsce, gdzie leżał” (Mt 28, 5-6). Oprócz tej sceny uwagę przykuwa także umieszczony poniżej gmerk, będący znakiem rozpoznawczo-własnościowym J. Bawdego. Pieczęć stanowi więc przykład połączenia w jednym wyobrażeniu napieczętym heraldycznego elementu ikonografii osobistej plebana z motywem osadzonym w ikonosferze kościoła, w którym posługiwał, choć w tym przypadku nie może być mowy o poziomie parafialnym⁷⁵.

⁷⁴ W dwóch łacińskojęzycznych dokumentach: z 11 marca 1439 i 30 stycznia 1443 roku określono J. Bawdego jako „prepositus (ecclesie) collegiate sancti sepulchridominici legnicensis” (AP Wr., Rep. 93 nr 34 [113], 41 [120]), a w kolejnych pięciu: z 9 marca 1439, 12 grudnia 1444, 3 maja 1445, 14 lipca 1445 oraz 10 września 1446 roku rozszerzono ten tytuł o urząd komisarza i sędziego, dodając formułę: „(wratislaviensis dioecesis) commissarius et iudex causarum ecclesiasticarum (executor)” (AAAd. Wr., A 10, GG 76a, P 73, SS 21; AP Wr., Rep. 66 nr 576 [561]). Dodatkowo w dyplomach: z 30 stycznia 1443 i 12 grudnia 1444 roku użyto w stosunku do niego określeń: „arbitr”, „arbitr et amicabilis” oraz „iudex” (AP Wr., Rep. 93 nr 41 [120]; Rep. 66 nr 576 [561]). Redaktorzy dwóch dokumentów: z 29 lipca 1442 i 29 sierpnia 1446 roku, spisanych w języku niemieckim, tytułują go wyłącznie jako prepozyta kolegiaty: „Thumprabist der kirchen czu legnicz” (AP Wr. Oddział w Legnicy, Dokumenty miasta Legnicy nr 397), „Tumprobist zu legnicz” (tamże, nr 413). Warto zauważyć, że w latach 1437-1450 jako pleban występuje on tylko w dokumentach, których sam nie pieczętował (*Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455*, hrsg. F.W. Schirmmacher, Liegnitz 1866, nr 666, 667, 753).

⁷⁵ Trzeba jednak zauważyć, iż taki typ pieczęci, eksponujący wizerunek świętego z umieszczonym pod nim herbem dysponenta, był w XIV-XV wieku szeroko rozpowszechniony wśród *sigillorum*

Zaprezentowane zabytki sfragistyczne dokumentują recepcję treści biblijnych na pieczęciach kleru parafialnego. Na odnotowanie zasługuje fakt, że we wszystkich sześciu przypadkach poddanych analizie znalazły się na nich sceny zaczerpnięte z Nowego Testamentu, przy czym pięciokrotnie odwołano się do wydarzeń związanych z życiem Chrystusa opisanych na kartach Ewangelii, a jeden raz do proroczej wizji z Apokalipsy św. Jana. Wystawiają one dobre świadectwo swoim dysponentom, bo – zważywszy na dość niskie wymogi stawiane wówczas kandydatom do stanu duchownego⁷⁶ – potwierdzają ich odpowiednią formację intelektualną i teologiczną. Niewielka liczba tych *sigillów* dowodzi jednak, iż stanowili oni wyjątek na tle całej grupy kleru parafialnego. Warto również podkreślić, że funkcje tych pieczęci nie sprowadzały się wyłącznie do identyfikacji i reprezentacji ich właścicieli. Wyrażały one osobistą pobożność plebana, a w niektórych przypadkach równocześnie jego związek z własną parafią. Wreszcie, komunikując treści teologiczne za pomocą obrazów, o wiele mocniej niż dziś przemawiających do wyobraźni odbiorców, pieczęcie te stanowiły swoiste uzupełnienie tradycyjnej *Bibliae pauperum*. Mogły zatem służyć także jako dodatkowa pomoc dydaktyczna dla proboszcza realizującego obowiązki katechetyczne wobec wiernych swojej parafii.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu

Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, A 10, DD 58, GG 76a, P 73, SS 21.

Dokumenty parafii miejskiej w Nysie, 31 VII 1298.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Rep. 66 nr 43 (51), 576 (561).

Rep. 88 nr 48 (74a).

Rep. 93 nr 34 (113), 41 (120).

Rep. 102 nr 6.

Rep. 125 nr 142 (158), 266 (280).

należących do członków kapituł katedralnych. W nurt ten wpisują się m.in. pieczęcie prepozytów – poznańskiego Trojana i gnieźnieńskiego Mirosława, dziekana poznańskiego Piotra Drogosławica, dziekana wrocławskiego i księcia legnickiego Henryka, kustosa wrocławskiego Jana, a także liczne *sigilla* krakowskich kanoników katedralnych. Na temat tych zabytków zob. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie prałatów*, s. 185-188; E. Kozaczekiewicz, *Ikonaografia średniowiecznych pieczęci krakowskich kanoników katedralnych*, w: *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. W. Szyborski, J. Koziół, Tarnów 2011, s. 128, 137-141.

⁷⁶ Dola, *Dzieje Kościoła*, s. 147; I. Skierska, *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2004, s. 164-167; E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 158-160; Radziwiński, *Kościół w Polsce*, s. 139.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Legnicy
Dokumenty miasta Legnicy nr 397, 413.

Státní okresní archiv v Opavě
Archiv města Opava, inv. č. 193, sign. IV/4.

Źródła drukowane

Schlesisches Urkundenbuch, Bd. 4, hrsg. W. Irgang, Köln-Wien 1988; Bd. 6, hrsg. W. Irgang, D. Schadowaldt, Köln-Weimar-Wien 1998.
Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455, hrsg. F.W. Schirrmacher, Liegnitz 1866.

Opracowania

- Bünz Enno, *Die mittelalterliche Pfarrei. Ausgewählte Studien zum 13.-16. Jahrhundert*, Tübingen 2017.
- Bünz Enno, *Spätmittelalterliche Pfarrei- und Pfarrersiegel*, w: *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, hrsg. G. Signori, Darmstadt 2007, s. 31-43.
- Bünz Enno, Kubín Petr, *Sigillum Petri plebani de Glathovia. Ein spätmittelalterliches Pfarrersiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 50 (2004) s. 35-45.
- Crusius Eberhard, *Flucht und Heimkehr. Studie zur Ikonographie der mittelalterlichen Siegel mit 10 Abbildungen*, „Archivalische Zeitschrift”, 49 (1954) s. 65-71.
- Dola Kazimierz, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996.
- Ewald Wilhelm, *Siegelkunde*, München-Berlin 1914 [reprint: München-Wien 1972].
- Glejtsek Miroslav, *Texty na stredovekých cirkevných pečatiach uhorskej proveniencie (11.-16. storočie)*, w: *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, s. 47-62.
- Görlich Franz Xaver, *Geschichte der Stadt Strehlen in Preußisch-Schlesien*, Breslau 1853.
- Gosmann Michael, *Ein Siegelstempel des Pfarrers Friedrich von Hüsten (um 1300) im Arnsberger Stadtarchiv*, „Jahrbuch Hochsauerlandkreis. Berichte, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte”, 8 (1992) s. 37-39.
- Gumowski Marian, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966.
- Gumowski Marian, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, w: *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. W. Semkowicz, Kraków 1936 [reprint: Kraków 2013], s. 247-440.
- Haisig Marian, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej*, „Studia Źródłoznawcze”, 4 (1959) s. 153-168.
- Hlebionek Marcin, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012.
- Hlebionek Marcin, *Pieczęcie przy dokumentach Związku Pruskiego. Akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, Toruń 2017.
- Jujeczka Stanisław, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006.
- Kałuski Tomasz, *Badania nad wizualnością pieczęci w Europie Zachodniej i w Polsce. Główne kierunki i nowe możliwości interpretacji*, „Sfragističnij Šoričnik”, 3 (2012) s. 262-270.
- Kałuski Tomasz, *Inskrypcje na pieczęciach instytucji kościelnych oraz duchowieństwa w archiprezbiteracie świebodzińskim (XVII-XX w.)*, w: *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, s. 93-121.

- Kałoski Tomasz, *Od przedstawień figuralnych do heraldycznych. Opaci lubiąscy i ich pieczęcie od schyłku średniowiecza do sekularyzacji klasztoru w 1810 roku*, „Studia Zródłoznawcze”, 57 (2019) s. 159-210.
- Kałoski Tomasz, *Projekt edycji pieczęci cystersów śląskich. Francuskie i niemieckie przykłady wydawania pieczęci cysterskich*, w: *Editiones sine fine*, t. 2, red. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2021, s. 117-130.
- Kałoski Tomasz, *Semiotyka w badaniach sfragistycznych*, w: *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. Jaworska, R. Jop, K. Madejska, Warszawa 2016, s. 11-19.
- Kałoski Tomasz, Matejko Ilona, *Treści ideowe pieczęci parafii wiejskich na obszarze archidiaconatu głogowskiego (XVIII-XX w.)*, w: *Wieś w heraldyce i sfragistyce polskiej*, red. A. Gut, P. Gut, Warszawa 2012, s. 149-170.
- Karpacz Artur, *Typariusz pieczętny z dawnego kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie a przestrzeń wiejskiej świątyni*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne”, 9 (2014) s. 183-209.
- Knappek Elżbieta, *Średniowieczne i wczesnonowożytne pieczęcie oficjalów i wikariuszy generalnych krakowskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 285-325.
- Kobieliński Stanisław, *Bestiariusz chrześcijański. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
- Kozaczkiwicz Ewa, *Ikonaografia średniowiecznych pieczęci krakowskich kanoników katedralnych*, w: *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. W. Szyborski, J. Kozioł, Tarnów 2011, s. 123-151.
- Krahmer Helene, *Beiträge zur Geschichte des geistlichen Siegels in Schlesien bis zum Jahre 1319*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 69 (1935) s. 1-39.
- Krejčík Tomáš, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998.
- Krejčíková Jarmila, Krejčík Tomáš, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.
- Krudysz Leszek, *A Unique 14th Century Seal-Matrix from Giełbo, Zawiercie District*, „Archaeologia Polona”, 59 (2021) s. 139-154.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 1-3, hrsg. E. Kirschbaum, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1968-1971.
- Łobodzińska Patrycja, *Przestrzeń liturgiczna kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu w późnym średniowieczu*, w: *Fara w mieście od średniowiecza do współczesności. Społeczność – duchowość – architektura – wystrój. Studia z historii sztuki*, red. R. Eysymontt, D. Galewski, Wrocław 2019, s. 121-131.
- Mandziuk Józef, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. Średniowiecze*, t. 1, cz. 1 (do 1302 roku), Warszawa 2003.
- Maráz Karel, *K pečetím farního kléru v českých zemích v letech 1283-1310*, w: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 623-629.
- Maráz Karel, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014.
- Marcisz-Czapla Beata, *Pieczęcie biskupów lubuskich*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 11 (2004) s. 49-98.
- Marcisz-Czapla Beata, *Święci w ikonografii nowożytnych pieczęci klasztornych na Śląsku*, w: *Człowiek – obraz – tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*, red. M.L. Wójcik, Dzierżoniów 2005, s. 89-107.
- Marcisz-Czapla Beata, *Tłoki pieczętnie i pieczęcie kościelne z terenu Śląska*, w: *Gloria Deo. Rzemiosło sakralne*, t. 2, red. M. Korżel-Kraśna, Wrocław 2010, s. 71-210.

- Marecki Józef, Rotter Lucyna, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013.
- Müller August, *Die Pfarrer von Neisse, ein Beitrag zur schlesischen Presbyterologie*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, 14 (1956) s. 59-104.
- Neuling Hermann, *Schlesiens ältere Kirchen und kirchliche Stiftungen nach ihren frühesten urkundlichen Erwähnungen*, Breslau 1884.
- Pakulski Jan, *Geneza pieczęci herbowych biskupów i arcybiskupów metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 23-41.
- Pakulski Jan, *Średniowieczne pieczęcie kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej w świetle dotychczasowych badań*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 169-196.
- Pakulski Jan, *Średniowieczne pieczęcie prałatów i kanoników kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Duchowienstwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 177-196.
- Panofsky Erwin, *Ikonografia i ikonologia*, w: tegoż, *Studia z historii sztuki*, Warszawa 1971, s. 11-32.
- Pfotenhauer Paul, *Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 beziehentlich 1327*, Breslau 1879.
- Piech Zenon, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21-22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 119-141.
- Piech Zenon, *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, w: *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15-18 września 2004*, red. M. Fabiański, Warszawa 2005, s. 19-36.
- Piech Zenon, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 31-58.
- Piech Zenon, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragističnij Šoričnik”, 5 (2015) s. 21-87.
- Piech Zenon, *Seminaria sfragistyczne a systematyczne badania sfragistyki polskiej*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 9-13.
- Piech Zenon, *Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 15-46.
- Piech Zenon, *Współczesne badania sfragistyczne w Polsce. Osiągnięcia i postulaty*, „Sfragističnij Šoričnik”, 1 (2011) s. 160-188.
- Piech Zenon, *Źródła ikonograficzne w badaniach historyka mediewisty*, w: *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy polskiej mediewistyki*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2001, s. 187-201.
- Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006.
- Piekosiński Franciszek, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej (uzupełnienie)*, Kraków 1936.

- Pokora Piotr, *Herby na pieczęciach episkopatu doby jagiellońskiej (do końca XV wieku)*, w: *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 109-190.
- Pokora Piotr, *Stan i perspektywy badań nad pieczęciami episkopatu średniowiecznej Polski*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 135-167.
- Pokora Piotr, *Typologia i nazewnictwo pieczęci biskupich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 145-196.
- Radziwiński Andrzej, *Kościół w Polsce około 1300 r.*, w: tegoż, *Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012, s. 109-146.
- Rotter Lucyna, *Mityczne oraz legendarne stwory i bestie*, w: *Symbolika zwierząt*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2009, s. 165-176.
- Rotter Lucyna, *Zwierzęta jako atrybuty świętych*, w: *Symbolika zwierząt*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2009, s. 117-144.
- Samulski Robert, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341)*, Teil 1, Weimar 1940.
- Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960.
- Skierska Izabela, *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2004, s. 155-180.
- Sobel Jagna Rita, *Pieczęcie proboszczów – zapomniany dział sfragistyki. Przyczynek do badań nad pieczęciami kleru parafialnego na przykładzie pięciu sigillów śląskich plebanów z początku XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 75 (2020) nr 1, s. 29-72.
- Starnawska Maria, *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 89-119.
- Stelmach Roman, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław-Racibórz 2014.
- Stieldorf Andrea, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004.
- Stróżyk Paweł, *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane zagadnienia*, w: *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 191-215.
- Stróżyk Paweł, *Klasyfikacja pieczęci benedyktyńskich i cysterskich z ziem polskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 197-206.
- Stróżyk Paweł, *Średniowieczne pieczęcie templariuszy i joannitów na ziemiach polskich*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 197-217.
- Szczepanowski Mariusz, *Współczesne wizerunki napieczętnie parafii częstochowskich*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Humanistyczne”, 16 (2017) s. 415-432.
- Szymoniak Marcin, *Pieczęcie klasztoru bożogrobców w Miechowie*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 327-412.
- Trafalski Grzegorz, *Treści i funkcje napisów w polu pieczęci parafialnych z XVIII-XIX wieku*, „Sfragističnij Šoričnik”, 6 (2016) s. 421-428.
- Vocabularium internationale sigillographicum*, ed. K. Müller, L. Vrtel, Bratislava 2016.

- Wiszeński Przemysław, *Herb mało użyteczny. O słabości tradycji heraldycznej wybranych klasztorów żeńskich na Śląsku (XIII – 1. połowa XIX w.)*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 59-77.
- Wiszeński Przemysław, *Między konwencją, polityką i modą. Średniowieczne śląskie pieczęcie miejskie z wizerunkami świętych*, w: *Formuła – archetyp – konwencja w źródle historycznym. Materiały IX Sympozjum Nauk Dających Poznawać Źródła Historyczne*, Kazimierz Dolny, 14-15 grudnia 2000 r., red. A. Górak, K. Skupieński, Lublin-Radzyń Podlaski-Siedlce 2006, s. 263-312.
- Wiszeński Przemysław, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII – 1. połowa XVI w.)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 11-29.
- Wiśniewski Eugeniusz, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Wójcik Marek L., *Herb miasta Strzelina – historia i współczesność*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 19 (2020) s. 265-290.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie cystersów jemieńskich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 31-37.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie klasztoru Premonstratensek w Czarnowasach*, w: *Sztuka dawnego Opola*, red. B. Czechowicz, J. Filipczyk, A. Kozieł, Opole 2018, s. 27-44.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie opatów rudzkich*, w: *Klasztor cystersów w Rudach. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej odbytej 7 czerwca 2008 r. w Rudach*, red. N. Mika, Racibórz 2008, s. 41-56.
- Wójcik Marek L., *Pieczęcie rycerstwa śląskiego w dobie przedhusyckiej*, t. 1-2, Kraków-Wrocław 2018.
- Wójcik Marek L., *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów. Poznań-Kraków-Mogila 5-10 października 1998*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405-415.
- Wólkiewicz Ewa, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje – organizacja – skład osobowy (1386-1477)*, Opole 2004.
- Wólkiewicz Ewa, *Proletariusze modlitwy? Drogi karier, finanse i kultura materialna niższego kleru w średniowiecznej Nysie*, Warszawa 2020.
- Zasady transkrypcji inskrypcji napieczętej*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 159-163.

Netografia

- Małachowska Bożena, *Pieczęcie miast księstw opolsko-raciborskiego i cieszyńskiego do roku 1740*, rozprawa doktorska, Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/107315/edition/101026/content> (dostęp: 31.01.2022).

SCENY BIBLIJNE NA ŚREDNIOWIECZNYCH PIECZĘCIACH ŚLĄSKICH PROBOSZCZÓW

Streszczenie

W artykule został podjęty temat obecności scen biblijnych na średniowiecznych pieczęciach proboszczów śląskich, będących przedmiotem badań jednego z najsłabiej rozpoznanych do tej pory działów sfragistyki. Analizie poddano sześć odcisków z XIII-XV wieku, należących do Wojysława – proboszcza otmuchowskiego, Bertolda – plebana w Nowym Kościele, Stefana – proboszcza nyskiego, Jana – plebana w Węgrach, Tomasza – proboszcza w Strzelinie oraz Jana Bawdego – proboszcza kościoła św. Piotra w Legnicy. Potwierdziła ona recepcję scen biblijnych na *sigillach* plebańskich, przy czym we wszystkich sześciu przypadkach były to nawiązania do Nowego Testamentu. Na pięciu pieczęciach znalazły się wydarzenia znane z Ewangelii: zwiastowanie Najświętszej Maryi Pannie lub chrzest Jezusa (jedyna dostępna dziś niewyraźna reprodukcja tego zabytku nie pozwoliła rozstrzygnąć kwestii interpretacji obecnego na nim wyobrażenia), ucieczka Świętej Rodziny do Egiptu, ukrzyżowanie i zmartwychwstanie Chrystusa oraz Jego spotkanie ze św. Tomaszem. Jeden odcisk eksponuje opisaną w Apokalipsie św. Jana scenę walki św. Michała Archaniola ze smokiem. Ikonografię tych pieczęci odniesiono do ikonosfery otaczającej ich dysponentów. Zabieg ten wykazał, iż nie w każdym wypadku plebani dobierali wyobrażenia napieczętne, kierując się *patrocinium* swojego kościoła parafialnego. Niekiedy wyrażały one wyłącznie ich osobistą pobożność. Niewielka liczba tych zabytków świadczy jednak o tym, iż są wyjątkami na tle śląskich pieczęci proboszczowskich.

Słowa kluczowe: pieczęcie; ikonografia; sceny biblijne; proboszczowie; Śląsk